

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

DOI 10.31558/2519-2949.2019.1.6

УДК 321.7

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3832-6252>**Андрійчук Т. С., Секретаріат Кабінету Міністрів України,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»****ПАРТИСИПАТОРНА ТА ДЕЛІБЕРАТИВНА ДЕМОКРАТІЯ
В СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ**

У статті досліджено особливості розвитку ідей партисипаторної та деліберативної демократії в сучасному політичному дискурсі. Автор визначає взаємозв'язок між формуванням відповідних концептуальних моделей демократії та політичною практикою, що супроводжується «емоційним» забарвленням демократичної ідеї, використанням її як символу боротьби за розширення прав та свобод громадян або як засобу «наближення» органів влади до громадян.

Розглянуто характерні риси партисипаторної і деліберативної демократії та особливості впровадження їх інструментів у політичну практику. Відзначено, що низка таких інструментів вже широко застосовується в європейських країнах. Це стосується, зокрема, референдумів, онлайн обговорень проектів державних рішень, дорадчих органів. Україна також не стоїть осторонь цих процесів – запроваджено проведення консультацій з громадськістю, створення громадських рад при органах виконавчої влади, електронні петиції, практики громадського бюджетування та ін. Водночас розвиток партисипаторних та деліберативних практик в Україні відбувається імпульсивно, під впливом виборчих кампаній або внаслідок суспільних протестів.

Увагу зосереджено не лише на позитивному впливі інструментів партисипаторної та деліберативної демократії на політичну систему, але й на можливому негативному впливі. Зокрема, розглянуто приклади ускладнення ними прийняття рішень, дестабілізації внутрішньої і зовнішньої політики. На прикладі виборчих програм кандидатів на пост Президента України показано, як ідеї партисипаторної та деліберативної демократії за необхідності можуть стати популістськими гаслами, що водночас характерне для політичного дискурсу не лише в Україні, але й в розвинених країнах Заходу.

Ключові слова: партисипаторна демократія, деліберативна демократія, представницька демократія, політичний дискурс, популізм, референдум, обговорення, дорадчі органи, вибори.

Як забезпечити народовладдя у сучасному складному суспільстві – фундаментальне питання для політичної теорії. Пошук відповіді на нього значно активізувався з середини ХХ ст. у результаті аналізу причин неефективності представницької демократії в довоєнній Європі. Пізніше наукова думка надихалася прикладами боротьби громадян за право здійснювати народовладдя (протести 1960-х рр. в Європі та США, хвилі демократизації колишніх авторитарних та тоталітарних країн тощо), що суттєво впливало на формулювання вимог до демократичних практик. Відображенням таких вимог стали, зокрема, концептуальні моделі партисипаторної (від англ. «participation» – участь) та деліберативної (від лат. «delibero» – обдумувати, обговорювати) демократії. Їх формування відбулося у працях таких американських та європейських дослідників, як Б. Барбер, Дж. Бессет, А. Веллмер, Ю. Габермас, Е. Гутман, О. Гьофе, Дж. Коен, К. Пейтмен, П. Розанвалон, Д. Томпсон та ін.

В українській політичній науці пошук шляхів удосконалення демократичних інститутів здійснюють, зокрема, В. Андрущенко, О. Бабкіна, П. Вознюк, В. Горбатенко, М. Кармазіна, І. Кресіна, М. Михальченко, О. Фісун, Ю. Шайгородський та ін. Однак, спеціалізованих досліджень саме моделей партисипаторної та деліберативної демократії не так багато. Серед останніх таких досліджень ідей партисипаторної демократії можемо відзначити праці В. Бортнікова, Л. Кіндрат,

О. Мазур, О. Проценка, Н. Ротар. Деліберативна демократія є предметом досліджень О. Дем'яненко, А. Ковальова, А. Колодій, Н. Крук, С. Мамчак, М. Чабанної. Водночас зазначені праці здебільшого вивчають позитивні аспекти впровадження відповідних моделей демократії. Разом з цим актуальним є об'єктивне дослідження практик втілення ідей партисипаторної та деліберативної демократії, що можуть мати і позитивний, і негативний вплив на сучасну складну політичну систему.

Тому метою даної статті є дослідити особливості розвитку ідей партисипаторної та деліберативної демократії у сучасному політичному дискурсі (політичний дискурс ми розумітимемо в широкому значенні – як діалог між політичними інститутами та громадянами в процесі політичного життя, зокрема під час прийняття політичних рішень).

Ідея демократії у сучасному світі активно популяризується мас-медіа, підкріплюється науковими дослідженнями та індексами вимірювання, ретранслюється політиками та формує основу глобалізаційних процесів у напрямку створення однополярного (демократичного) світу. Водночас досі актуальним питанням є зміст феномену демократії, який визначає очікування від нього у політичному дискурсі.

Цей аспект важливий для розуміння сучасних тенденцій розвитку демократичних інститутів. У ХХІ столітті надто спрощено і міфологізовано звертатися до афінських джерел демократії, хоча це і роблять деякі дослідники чи публічні діячі (серед недавніх прикладів – поширена ЗМІ заява «зіркового» гостя конференції Ялтинської Європейської стратегії, лідера ірландського гурту «U2» Боно, що «зміст демократії, якщо повернутися до грецької концепції, полягає у тому, що всі вплутані» [1]). Слід пам'ятати, що афінська демократія мала небагато спільного з сучасним уявленням про цей феномен, оскільки у прийнятті рішень брали участь лише дорослі вільні афіняни чоловічої статі. Слушним є твердження Д. Дзолу, що, не дивлячись на риторичні доведення сучасними дослідниками неперервності демократичної традиції – від давньогрецького полісу до «електоральної поліархії», від Римської республіки до Флорентійської республіки та американського федералізму, – насправді сучасна ідея демократії виникла в Європі якраз у протиставлення попередній демократичній традиції і має зовсім мало з нею спільного [2, с. 115–116].

Тривалий час творення демократичної ідеї відбувалося у тісному зв'язку з розвитком виборчого права та представницьких інститутів. Фактично формувалася система непрямой демократії, яка в свою чергу стала основою ідеологічних моделей – ліберальної демократії та соціал-демократії. Водночас у другій половині ХХ ст. низка об'єктивних недоліків такої системи спричинила пошуки нових, більш досконалих демократичних моделей.

Так, наприкінці 1960-х рр. у контексті вимог масових протестних рухів щодо розширення участі громадян у управлінні різними сферами суспільного життя визріла ідея партисипаторної демократії (цей термін вперше було вжито в установчому маніфесті руху «Студенти за демократичне суспільство» в 1962 р. [3, с. 242]). Ідея знайшла активний відгук у працях низки дослідників. К. Пейтмен, Б. Барбер, Дж. Циммерман та ін. наполягали, що представницькі інститути не діють належним чином в ім'я народу, тому участь у прийнятті політичних рішень повинні здійснювати звичайні громадяни за допомогою таких інструментів, як референдуми, громадські ініціативи, відкликання обраних представників, міські збори, голосування за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій та ін. В основі такого підходу було закладено традицію участі американців у вирішенні місцевих справ, яку пропонувалось перенести на загальнонаціональний рівень. Як зазначав Б. Барбер, за такої демократії «активні громадяни безпосередньо урядують над собою, хоча не конче на кожному рівні й кожної миті, але досить часто й, зокрема, тоді, коли потрібно вирішувати головні політичні питання» [4, с. 258].

Практично одночасно з розвитком ідеї партисипаторної демократії наукового оформлення набула концепція деліберативної демократії. Хоча американські дослідники (Дж. Бессет, Дж. Коен, Е. Гутман, Д. Томпсон та ін.) дещо по-різному розглядали учасників деліберації, для її характеристики можна використати визначення Е. Гутмана і Д. Томпсона, на думку яких, деліберативна демократія є формою правління, за якої вільні і рівні громадяни (а також їх представники) обґрунтовують рішення у процесі надання один одному аргументів з метою досягти висновків, що є обов'язковими для усіх громадян [5, с. 328]. Не можна оминати увагою і розвиток деліберативної демократії в рамках «німецької школи», а саме внесок Ю. Габермаса, за яким деліберативна демократія забезпечує постійний громадський дискурс – широку, активну, але нецентралізовану політичну комунікацію громадян, що має вилитися у рішення законодавчих органів [6, с. 53–76]. Таким чином деліберативну демократію узагальнено можна охарактеризувати, як «демократію

обговорення», яка на відміну від партисипаторної не передбачає прямого впливу на прийняття рішень, але забезпечує широке і постійне залучення громадян та їх асоціацій до обговорення проблем суспільно-політичного життя (за ініціативою як самих громадян, так і державних інституцій).

Якщо у 1960-х рр. вимога «наблизити» представницьку демократію до громадян належала суспільним рухам, то наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. ініціативу перебрав політики, уряди та органи місцевого самоврядування. Багато в чому це відбулось через прагнення побороти зниження довіри та посилити власну легітимність. Наприклад, у Франції, як вказує П. Розанвалон, ідея «наближеності» стала настільки популярною, що у 2002 р. термін «наближена демократія» навіть внесли до закону [3, с. 204].

Сьогодні вимоги забезпечити участь громадян у прийнятті державних рішень також стимулюють інформаційно-комунікаційні технології. Якщо раніше прихильники посилення демократії мріяли про можливість голосувати за державні рішення за допомогою телевізійного пульта, то тепер Інтернет перевершив їх мрії. Практично в усіх розвинених країнах створено умови для онлайн обговорень проектів державних рішень. Це надає потенційну можливість долучитися до політики навіть тим громадянам, які не мають часу чи бажання брати участь у таких «старих» формах політичної активності, як політичні партії, збори, мітинги і т. п. Є й нові горизонти – ідеологи блокчейн-технологій переконують, що саме блокчейн-демократія допоможе перейти до «нової ери демократії», забезпечивши «врядування іменем народу, силами народу та для народу» [7].

Водночас сучасний досвід застосування інструментів партисипаторної та деліберативної демократії (референдуми, дорадчі органи, онлайн обговорення та ін.) засвідчив, що, будучи засобами врахування інтересів громадян, ці інструменти у політичному дискурсі можуть відігравати й негативну роль – ускладнювати прийняття рішень, дестабілізувати внутрішню і зовнішню політику. Багато в чому це спричинено принципом переваги голосу більш активних громадян, які водночас можуть активізуватися на протигагу державним інтересам. Використання референдумів надає змогу «ображеним» громадянам висловити протест уряду, інші ж категорії населення не мають стимулів брати участь у волевиявленнях, у результаті чого і програють.

Яскравим прикладом є референдум щодо Brexit у Великій Британії. Ідея виходу з ЄС, «підігрита» політичними технологіями, активізувала здебільшого громадян з більш низькими статками. Активну участь у голосуванні взяли жителі тих регіонів країни, які були ображені на урядову політику урізання бюджетів та скорочення робочих місць ще з часів М. Тетчер, хоча саме ці регіони отримували щедру підтримку від ЄС. Наприклад, у колишньому центрі чорної металургії, валлійському Еббу-Вейл, де для боротьби з занепадом ЄС реалізувало проекти на суму 600 млн Євро, за Brexit проголосувало 62% мешканців [8]. У результаті референдум спричинив тривалу внутрішньополітичну та економічну кризу, через що країна у 2019 р. продовжує перебувати «за крок до прірви». При цьому, за даними досліджень, нині близько 56% виборців (можна припустити, що значна їх частина не брала участь у референдумі, бо не мала стимулів) воліє лишитися в ЄС [9, с. 35].

Від результатів референдумів нещодавно постраждала і Колумбія (не було підтримано підготовлену урядом угоду про завершення тривалої громадянської війни). Навіть у Швейцарії, що загалом є прикладом міцних традицій впровадження рішень через референдуми, останнім часом певні популістичні сили прагнуть використати цей інструмент для дестабілізації внутрішньої чи зовнішньої політики (наприклад, закріпити принцип вищої сили результатів референдумів над міжнародними угодами). «Жертвами» референдуму, проведеного в одній країні, можуть стати й інші країни – наприклад, інтереси України постраждали від результатів референдуму в Нідерландах, в ході якого жителі висловилися не стільки щодо змісту економічної угоди між ЄС та Україною, скільки щодо недоліків політики уряду та ідеї розширення ЄС.

Ускладнювати прийняття політичних рішень можуть не лише референдуми. Досвід європейських країн свідчить, що це може зробити, наприклад, і повсякчасне використання дорадчих органів. Думку щодо «надмірної» кількості дорадчих інституцій на національному рівні, особливо у сфері економічної політики, відсутності значної користі від їх діяльності (наприклад, від письмових висновків на шістьсот або сімсот сторінок) можна почути від німецьких екс-урядовців та науковців [10, с. 305]. А у Нідерландах навіть було прийнято закон, який звільнив уряд від обов'язку проведення консультацій у форматі дорадчих органів через його «негнучкість» [11, с. 92]).

Не менш небезпечною тенденцією є використання ідеї розширення інструментів партисипаторної та деліберативної демократії популістами. Це має об'єктивне пояснення – як уже згадувалося, виокремлення цих моделей демократії було суттєво пов'язано з протестними рухами, викликаними невдоволенням представницькою демократією. Загалом, як вказує І. Кіанка, саме у популізмі часто втілюється так званий «парадокс демократії» – певне протиріччя («тертя») між складними демократичними інститутами та вимогами «справедливості», кращого життя для народу-суверену [12, с. 49].

Яскравий приклад – протести «жовтих жилетів» у Франції. Протестний рух, який розпочався внаслідок невдоволення зростанням тарифів на пальне, за короткий час об'єднав у своїх лавах громадян, які мають зовсім різні соціальні, економічні, екологічні претензії до влади. Одна з важливих вимог руху – щоб його «почули в Парижі», стосується саме участі у прийнятті рішень, оскільки, на думку його активістів, президент Е. Макрон радиться лише з бізнесом. На цьому фоні в політичному дискурсі (і не лише у Франції) з'явилася критика «традиційної» демократії та популістичні заклики щодо впровадження інших інструментів впливу на прийняття рішень. На рівні ідей такі заклики різняться за характером радикальності – від вимог впровадити референдуми громадянської ініціативи до буквально «вигнати усіх» і здійснити «нову демократичну революцію», замінивши сенат громадянськими асамблеями, на яких рішення обговорюватимуть прості громадяни, обрані випадковим чином [13; 14]. Це змусило владу Франції посилити комунікацію з громадянами, використавши інструменти деліберативної демократії – крім зустрічей з протестувальниками членів уряду, у багатьох містах започатковано проведення «великих дебатів», у т. ч. за участю Президента країни.

До речі, ідеї впровадження громадянських асамблей циркулюють у політичному дискурсі й інших європейських країн. Вимогу до уряду скликати національну громадянську асамблею для створення «демократії, придатної для мети» наприкінці 2018 р. висунули учасники масштабного екологічного протесту «Повстання вимирання» у Великій Британії. А в Ірландії цей інструмент вже був використаний для скасування заборони абортів [14].

Що стосується України, то наша держава не стояла осторонь впровадження інструментів партисипаторної та деліберативної демократії (хоча ці процеси відбувалися з певним запізненням). Наприклад, питання посилення взаємодії з інститутами громадянського суспільства та врахування громадської думки почали знаходити відображення в урядових рішеннях, лише починаючи з 2000 р. (спочатку у вигляді пріоритетів в програмах діяльності уряду). Розвиток цього напрямку багато в чому визнався виборчим контекстом. Такі інструменти деліберативної демократії, як консультації з громадськістю та громадські ради при органах виконавчої влади були запроваджені урядом у 2004 році. Перед наступними президентськими виборами у 2009 р. уряд зробив спробу оновити засади створення громадських рад, передбачивши радше популістичний, ніж раціональний підхід – пропонувалося обирати членів таких рад під час публічних щорічних зборів не менш ніж однієї четвертої від кількості зареєстрованих громадських організацій (це стало складовою ідеєю всеукраїнських народних зборів на підтримку тодішнього керівника уряду – кандидата на пост Президента України). Однак, такий підхід не встигли реалізувати (на наш погляд, він загалом не міг би бути реалізованим з огляду на організаційну непродуманість) і у 2010 р. уряд від нього відмовився.

Разом з цим не можна стверджувати, що передвиборча увага до інструментів деліберативної демократії була даремною. Скоріше це були певні імпульси, завдяки яким вже у роки між виборами державні службовці розвивали практики обговорень урядових рішень через проведення консультацій з громадськістю та створення громадських рад (хоча і досі не можна визнати такі практики достатньо ефективними). Черговий імпульс мав місце після Революції гідності. Зокрема, було впроваджено електронні петиції до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (хоча про їх обов'язкове виконання не йдеться), у низці населених пунктів почали успішно застосовувати громадське бюджетування для вирішення місцевих питань. Однак, що стосується такого інструменту партисипаторної демократії, як референдуми, то за останні роки він навпаки став недоступним для громадян. Спочатку у 2012 р. було скасовано законодавче регулювання місцевих референдумів (а з огляду на використання референдумів для анексії Криму та створення «ДНР» та «ЛНР» перспектива повернення до цього питання найближчим часом видається примарною). У 2018 р. був визнаний неконституційним і Закон України «Про всеукраїнський референдум».

У 2019 р. український політичний дискурс знову перебуває під значним впливом виборчих кампаній. Можемо погодитися з Ю. Шайгородським, що більшість таких кампаній розвиваються

за певним алгоритмом, в якому на етапі створення програм і пропагандистських стратегій «об'єктивність зникає, поступаючись популізму, необґрунтованим обіцянками, чорним технологіям пропаганди» [15, с. 36]. Політики шукають гасла, які здатні підвищити впевненість громадян у тому, що саме цей кандидат «почує кожного». Інструменти деліберативної та партисипаторної демократії чудово підходять для цієї мети. Про це свідчить і аналіз оприлюднених програм кандидатів на пост Президента України на виборах 2019 року [16].

Зокрема, кандидати без врахування реальних конституційних повноважень Президента України зобов'язуються:

- впровадити електронне голосування, завдяки чому «громадяни зможуть формувати порядок денний для своїх представників, голосувати не раз на п'ять років, а кілька разів на рік – у разі необхідності» (Ю. Дерев'янку);
- встановити порядок проведення «щорічних вотумів довіри представникам влади (в т. ч. депутатам і суддям)» (О. Мороз);
- приймати рішення «з усіх ключових питань життя країни» на всенародних референдумах (С. Тарута);
- надати громадянам «право змінювати центральну та місцеву владу в будь-який момент через справжній референдум за народною ініціативою» та право на «законодавчу ініціативу у формі петицій» (Ю. Тимошенко);
- запровадити систему електронних референдумів, завдяки яким «громадяни України повинні ухвалювати всі важливі рішення як для країни, так і для громади» (Р. Насіров);
- вирішувати «всі проблеми, пов'язані з організацією життя громад» на місцевих референдумах (С. Мураєв);
- прийняти «мій перший законопроект «Про народовладдя», в якому «ми разом закріпимо механізм, за яким тільки Народ України буде формувати основні завдання для влади через референдуми та інші форми прямої демократії», надати громадянам «можливість долучатись до прийняття важливих рішень влади через мережу Інтернет, зокрема і до голосування на виборах і референдумах» (В. Зеленський);
- скликати «Віче народу українського», «досягти народовладдя, прямої демократії та ліквідації олігархічних партій» (І. Богословська);
- створити «новий Конституційний орган – Національні збори (віче) громадян, перед яким кожні півроку звітуватимуть Президент України і Кабінет Міністрів за всіма пунктами своїх Програм», закріпити «права Народу України на дострокове відкликання (імпічмент) Президента України, депутатів всіх рівнів, Прем'єр-міністра і членів Кабінету Міністрів» (С. Каплін);
- створити «громадські трибунали присяжних з числа журналістів, експертів і громадських організацій, які контролюватимуть владу» (О. Ляшко);
- законодавчо закріпити «механізми народного контролю», запровадити проведення громадських експертиз управлінських рішень та бюджетних витрат органів державної влади та місцевого самоврядування (О. Ващенко);
- створити на основі ІТ-технологій «систему участі народу в прямому керуванні Республікою» (Р. Ригванов).

Як бачимо, ідеї партисипаторної та деліберативної демократії за необхідності можуть стати чудовими популістськими гаслами, що водночас характерне для політичного дискурсу не лише в Україні, але й в розвинених країнах Заходу. Крім вищенаведених «яскравих» цитат з передвиборчих програм слід відзначити, що лідером за уподобаннями кандидатів у Президенти України є такий інструмент партисипаторної демократії, як референдуми, – його згадують у своїх програмах 40 % кандидатів (О. Богомолець, Ю. Бойко, В. Бондар, М. Габер, В. Зеленський, Ю. Кармазін, А. Корнацький, Р. Кошулинський, С. Кривonos, В. Купрій, О. Мороз, Є. Мураєв, Р. Насіров, В. Скоцик, О. Соловійов, С. Тарута, Ю. Тимошенко, О. Шевченко).

Підсумовуючи, зазначимо, що розвиток партисипаторної та деліберативної демократії тісно пов'язаний з політичною практикою і в реальному політичному дискурсі супроводжується «емоційним» забарвленням демократичної ідеї, використанням її як символу боротьби за розширення прав та свобод громадян або як засобу «наближення» органів влади до громадян.

Деякі інструменти партисипаторної та деліберативної демократії вже міцно увійшли в практику вироблення політики в розвинених європейських країнах. Йдеться, зокрема, про референдуми, онлайн обговорення проектів державних рішень, дорадчі органи, петиції та ін. Україна також не стоїть осторонь цих процесів, хоча удосконалення демократичних практик

відбувається імпульсивно – під час виборчих кампаній, після масштабних протестних виступів громадян тощо.

Разом з цим у сучасному політичному дискурсі застосування інструментів партисипаторної та деліберативної демократії має не лише позитивний вплив. Непоодинокими є випадки, коли такі інструменти ускладнюють прийняття рішень, дестабілізують внутрішню і зовнішню політику. Не менш небезпечним є використання ідеї забезпечення «реального» народовладдя популістами, що спостерігається і в Україні, і в світі.

Отже, перспективним напрямком подальших досліджень є пошук шляхів впровадження інструментів партисипаторної та деліберативної демократії, які б дозволили не перетнути тонку межу, за якою ці інструменти перестають слугувати врахуванню інтересів громадян і постають засобами популізму, маніпуляцій та дестабілізації політичної системи.

Бібліографічний список:

1. Корнієвич Л. «Не агонізуйте, організуйтеся»: про що лідер U2 Бона говорив у Києві. URL: <https://hromadske.ua/posts/lider-u2-bono-u-kyievi> (дата звернення 15.02.2019).
2. Дзолло Д. Демократия и сложность: реалистический поход. Москва: Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. 320 с.
3. Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 287 с.
4. Барбер Б. Сильна демократія: політика учасницького типу. *Демократія : антологія*. Київ: Смолоскип, 2005. С. 254–262.
5. Гутман Е., Д. Томпсон Устрій дорадчої демократії. *Демократія : антологія*. Київ: Смолоскип, 2005. С. 327–363.
6. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. Московские лекции и интервью. Москва: АCADEMIA, 1995. 256 с.
7. Tapscott A. Blockchain Democracy: Government Of The People, By The People, For The People. URL: <https://www.forbes.com/sites/alexatpscott/2016/08/16/blockchain-democracy-government-of-the-people-by-the-people-for-the-people/#677f54e44434> (дата звернення 15.02.2019).
8. Райлі Дж. Звичайний виборець «брексіту». URL: <https://tyzhden.ua/World/168507> (дата звернення 15.02.2019).
9. Бініон М. За крок до прірви. *Український тиждень*. 2019. № 4 (584). С. 34–35.
10. Шмідт Г., Штерн Ф. Наша епоха. Діалог. Київ: Темпора, 2011. 318 с.
11. Удосконалення консультацій з громадськістю. Пропозиції громадськості та влади: фінальний звіт / за заг. ред. Д. С. Ковриженка. Київ: ВГО «Комітет виборців України», 2012. 104 с.
12. Кіянка І. Б. Публічна політика та популізм у ХХІ столітті: приклад США. *Держава і право*. 2018. Вип. 81. С. 41–51.
13. Gilets Jaunes warn of regular Paris protests. URL: <https://www.connexionfrance.com/French-news/Gilets-Jaunes-warn-of-regular-Paris-protests> (дата звернення 15.02.2019).
14. Kick'em all out! Citizens' Assemblies and the next democratic revolution. URL: <https://newint.org/features/2019/12/14/citizens-assemblies-and-next-democratic-revolution?fbclid=IwAR2qTdsnjtYIsLviBzQT1K3Tg080G32pAUрK1H1eWuf9R24pBtGCTaLk9zo> (дата звернення 15.02.2019).
15. Шайгородський Ю. Міфотворчість в Україні як соціальна технологія. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. Київ, 2008. Вип. 13. С. 27–43.
16. Інформаційно-аналітична система «Вибори Президента України». URL: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/WP001> (дата звернення 15.02.2019).

References:

1. Korniyevy`ch L. «Ne agonizujte, organizovujtesya»: pro shho lider U2 Bono govory`v u Ky`yevi. URL: <https://hromadske.ua/posts/lider-u2-bono-u-kyievi> (data zvernennya 15.02.2019).
2. Dzolo D. Demokratija i slozhnost': realisticheskij pohod. Moskva: Izd. dom Gos. un-ta – Vysshej shkoly jekonomiki, 2010. 320 s.
3. Rozanvalon P. Demokraty`chna legity`mnist`. Bezstoronnist`, reflekty`vnist`, nably`zhenist`. Ky`yiv: Vy`d. dim «Ky`yevo-Mogy`lyans`ka akademiya», 2009. 287 s.
4. Barber B. Sy`l`na demokratiya: polity`ka uchasny`cz`kogo ty`pu. Demokratiya : antologiya. Ky`yiv: Smolosky`p, 2005. S. 254–262.
5. Gutman E., D. Tompson Ustrij doradchoyi demokratiyi. Demokratiya : antologiya. Ky`yiv: Smolosky`p, 2005. S. 327–363.
6. Habermas Ju. Demokratija. Razum. Nравstvennost'. Moskovskie lekcii i interv`ju. Moskva: ACADEMIA, 1995. 256 s.
7. Tapscott A. Blockchain Democracy: Government Of The People, By The People, For The People. URL: <https://www.forbes.com/sites/alexatpscott/2016/08/16/blockchain-democracy-government-of-the-people-by-the-people-for-the-people/#677f54e44434> (data zvernennya 15.02.2019).

8. Rajli Dzh. Zvy`chajny`j vy`borecz` «breksitu». URL: <https://tyzhden.ua/World/168507> (data zvernennya 15.02.2019).
9. Binion M. Za krok do prirvy`. Ukrayins`ky`j ty`zhden`. 2019. # 4 (584). S. 34–35.
10. Shmidt G., Shtern F. Nasha epoxa. Dialog. Ky`yiv: Tempora, 2011. 318 s.
11. Udoskonalennya konsul`tacij z gromads`kistyuu. Propozy`ciyi gromads`kosti ta vlady`: final`ny`j zvit / za zag. red. D. S. Kovrizhenka. Ky`yiv: VGO «Komitet vy`borciv Ukrayiny`», 2012. 104 s.
12. Kiyanka I. B. Publichna polity`ka ta populizm u XXI stolitti: pry`klad SShA. Derzhava i pravo. 2018. Vy`p. 81. S. 41–51.
13. Gilets Jaunes warn of regular Paris protests. URL: <https://www.connexionfrance.com/French-news/Gilets-Jaunes-warn-of-regular-Paris-protests> (data zvernennya 15.02.2019).
14. Kick'em all out! Citizens' Assemblies and the next democratic revolution. URL: <https://newint.org/features/2019/12/14/citizens-assemblies-and-next-democratic-revolution?fbclid=IwAR2qTdsnjtYIsLviBzQT1K3Tg080G32pAUpK1H1eWuf9R24pBtGCTaLk9zo> (data zvernennya 15.02.2019).
15. Shajgorods`ky`j Yu. Mifotvorchist` v Ukrayini yak social`na texnologiya. Suchasna ukrayins`ka polity`ka. Polity`ky` i politology` pro neyi. Ky`yiv, 2008. Vy`p. 13. S. 27–43.
16. Informacijno-anality`chna sy`stema «Vy`bory` Prezy`denta Ukrayiny`». URL: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/WP001> (data zvernennya 15.02.2019).

Andriichuk T. S. Participatory and deliberative democracy in modern political discourse

The features of the development of the ideas of participatory and deliberative democracy in modern political discourse are researched in the article. The author defines the relationship between the formation of these conceptual models of democracy and political practice. This relationship is accompanied by an "emotional" coloring of a democratic idea, using it as a symbol of struggle for the empowerment of the citizens' rights and freedoms or as a means of «approximation» the authorities to citizens.

The characteristic features of participatory and deliberative democracy and the peculiarities of implementing their tools into political practice are considered. It is noted that a number of such instruments are already widely used in European countries. This applies, in particular, to referendums, online discussions of draft state decisions, advisory bodies. Ukraine also does not stand aside these processes – public consultations, public councils at executive authorities, electronic petitions, public budgeting practices, etc. are introduced. At the same time, the development of participatory and deliberative practices in Ukraine is impulsive. The election campaigns and public protests significantly affect this process.

Attention is focused not only on the positive influence on the political system of the tools of participatory and deliberative democracy, but also on the possible negative impact. In particular, examples of complications in decision making, destabilization of domestic and foreign policy are considered.

How the ideas of participatory and deliberative democracy, if necessary, can become populist slogans is shown on the example of the electoral programs of the candidates for the post of President of Ukraine. But at the same time it characterizes the political discourse not only in Ukraine, but also in developed Western countries.

Key words: *participatory democracy, deliberative democracy, representative democracy, political discourse, populism, referendum, discussion, advisory bodies, elections.*